

Топузов О. М.,
Сосса Р. І.
м. Київ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ

У статті охарактеризовано навчально-методичний комплект для вивчення шкільного курсу географії, розкрито особливості планування, розроблення й організації навчально-пізнавальної діяльності учнів під час вивчення географії із використанням НМК.

Ключові слова: навчально-методичний комплект, шкільний курс географії, учні основної і старшої школи.

Постановка проблеми

Модернізація вітчизняної освіти в умовах інформатизації орієнтує на органічне поєднання зусиль методичної науки і шкільної практики. Основою такого поєднання стало створення сучасних шкільних підручників та інших засобів навчання, методичних рекомендацій учителям до проектування та проведення уроків географії.

Створення *навчально-методичного комплекту (НМК)* забезпечує оптимальне поєднання зусиль учителя й учня у процесі навчання географії. Під час здійснення якісної природничої підготовки учнів, на наше переконання, науково-методичне забезпечення навчального процесу сприятиме технологізації оволодіння географічними знаннями, усуваючи суперечності сучасної середньої школи між традиційними цілями загальної і професійно орієнтованої освіти, змінює канонізовані репродуктивно-відтворювальні форми організації навчальної діяльності учнів основної і старшої школи на уроках географії; дозволяє розмежувати поняття *змісту навчання* як дидактично обробленої інформації і *змісту освіти* як рівня розвитку особистості учня, його предметної і соціальної компетенцій як результату реалізації проекту взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів по розгортанню змісту навчання географії в основній і середній школі.

Мета публікації — розкрити зміст навчально-методичного комплекту для вивчення географії в основній і старшій школі.

Виклад основного матеріалу

Комплексне науково-методичне забезпечення ми розуміємо як планування, розроблення і створення оптимальної системи (комплекту) навчально-методичної документації й навчально-методичних засобів навчання. Вони є необхідними для повної і якісної середньої освіти в рамках часу і змісту, визначених навчальними планами і програмою предмету.

Такий підхід до навчання став об'єктивним підґрунтям створення однією групою авторів НМК до шкільного курсу «Фізична географія материків і океанів», складовими частинами якого є:

1. Паперовий та електронний підручники.
2. Атлас.
3. Практикум.

4. Методичний посібник «Методика навчання географії материків і океанів».

Розроблення наведених складників НМК має визначальною ознакою комплексність, що передбачає вивчення кожного ключового питання змісту навчання з будь-якої теми навчальної програми з географії забезпечується необхідним оптимальним навчальною та навчально-методичною документацією й засобів навчання; врахування функцій і можливостей використовуваних засобів навчання у найбільш типових навчальних ситуаціях застосування; вимагає, щоб навчально-методична документація й засоби навчання сприяли реалізації навчальної, розвивальної і виховної функцій навчального процесу; передбачає реалізацію через навчально-методичну документацію й засоби навчання всіх основних етапів, ланцюжків педагогічного процесу.

Комплексність НМК дозволяє максимально ефективно забезпечити безперервну трансляцію навчального матеріалу зі шкільного курсу географії в межах основної і старшої школи.

НМК розробляється як самодостатній курс (як міні-енциклопедія), що дозволяє учням у процесі навчання отримати комплексне уявлення про предмет, ознайомитися з термінологічною, теоретичною і практичною сторонами шкільного курсу географії.

Завдання НМК — забезпечити цілісність навчального процесу і взаємодію всіх його основних ступенів і форм. Мета — найбільш повно реалізувати ті освітні й виховні задачі, які були заявленими і сформульованими в програмі шкільного курсу географії.

Основну змістову частину НМК викладено в паперовому й електронному підручниках, розроблених в рамках особистісно орієнтованої концепції. Інформація, що міститься в підручниках, для учня є основою всього шкільного курсу географії; учень її сприймає як найбільш авторитетну й достовірну. Усе це висуває вимоги до відбору і побудови матеріалу, покликаному відтворити і підтвердити визначальні положення й концепції.

Концепція особистісно орієнтованого підручника розв'язує питання інтелектуального виховання учнів, яка передбачає сформованість певних особистісних якостей, спрямованих на підвищення продуктивності інтелектуальної діяльності учнів. У свою чергу, інтелектуальна ініціатива об'єднує пізнавальні та мотиваційні фактори діяльності, і передбачає готовність виходити за межі стимульованої ззовні інтелектуальної діяльності. Водночас підручник особистісно орієнтованого спрямування сприяє реалізації виховної функції у процесі вивчення географії, яка пов'язана з реалізацією на уроках принципів навчання географії — краєзнавчого, екологічного, економічного та формування наукового світогляду учнів.

Подання навчального матеріалу в підручнику з географії здійснюється за проблемним принципом, що дозволяє досягти відповідності: коли відбувається зростання компетентності учня в предметній (географічній) області, у нього з'являється можливість для вияву ініціативи в різних видах діяльності; якщо відбувається розвиток творчих здібностей учня, то більш виразно виявляються риси індивідуальної своєрідності розуму.

Зміст природознавчих знань подається як уявлення про територіальну (просторову) організацію певного соціуму на рівні «територія – час – людина», ознаки етно-ландшафтно-господарської цілісності, в межах яких простежується взаємозалежність між природними умовами, природними ресурсами й етносом, способами господарювання й духовними цінностями.

При розробленні підручника належну увагу було приділено краєзнавчій освіті, яка сприяє національній самоідентифікації учня, і яка, за нашим висновком, найбільш повно виявляється в активному вивченні культури, історії, природи рідного краю.

Реалізація краєзнавчого принципу уможливорює: територіальне розширення поняття рідного краю; зростання ролі теоретичного мислення учнів; досягнення оптимальної єдності і взаємозв'язку краєзнавчих пошуків учнів безпосередньо на уроці та в позаурочний час.

Застосування краєзнавчого підходу сприяє: 1) формуванню ефективної регіональної політики; 2) розробленню й обґрунтуванню територіально-адміністративної реформи; 3) збереженню і відтворенню генофонду нації; 4) активному пошуку шляхів покращення якості життя та повноцінного життєзабезпечення населення, формуванню у нього основ екологічного імперативу на особистісному рівні; 5) відтворенні історико-географічної пам'яті народу; 6) поверненню до наукового обігу спадщини видатних географів, дослідників і літописців рідного краю, вивченню і популяризації внеску вітчизняних учених-географів, краєзнавців, зарубіжних дослідників України; 7) раціональному використанню природно-ресурсного потенціалу; 8) розширенню мережі природничо-заповідного фонду; 9) формуванню духовної культури учнів; 10) формуванню національної самосвідомості, примноженню та збереженню національно-культурної спадщини.

Окреслимо перспективу краєзнавчого напрямку: проектування диференціації краєзнавчого навчання у шкільній практиці, навчальна програма курсу «Краєзнавство» має передбачати подальше розширення навчально-пізнавальної діяльності через використання пошуково-дослідницької роботи (яка здійснюється за вибором як учителя-предметника, так і учнів). Зауважимо, що для науково-дослідницької роботи найбільш продуктивними є проблеми сучасного і перспективного розвитку свого краю. Таким чином, навчальний курс «Краєзнавство» потребує концептуального обґрунтування на рівні теоретичного представлення (рівні навчального предмету, рівні програми).

Оволодіння краєзнавчою освітою сприяє осмисленню гармонійного співвідношення загальнолюдського й національного соціокультурного буття, яке яскраво виражається в національній культурі, що містить досвід осмислення загальнолюдської думки.

Обсяг географічної номенклатури, яка опрацьовується під вивчення шкільного курсу «Географія» регламентується програмою з географії для загальноосвітніх навчальних закладів. Мова особистісно орієнтованого підручника географії сприяє формуванню понятійного географічного мислення в структурі інтелекту. Подаються поняття як засіб сприйняття світу за допомогою «сітки» категоріальних і логічних відношень, прихованих за видимою поверхнею явищ; як засіб адекватного та повного засвоєння досвіду людства.

Застосування електронного підручника у змісті НМК сприяє: підвищенню ефективності навчання завдяки широким можливостям; збагаченню предметного змісту завдань процесу навчання шляхом вивчення природних об'єктів; виявленню рівня засвоєння географічних знань у навчальному процесі; здобуванню наукових теоретичних і практичних знань природничого спрямування; умінню оперувати знаннями для розв'язання практичних завдань.

Структурна схема електронного підручника відповідає шляхам його реалізації і призначенню в навчальному процесі: *текстово-смілова складова забезпечує електронний підручник матеріалом і його смисловим наповненням з необхідної предмет-*

но орієнтованої інформації; мультимедійна складова полягає в аудіо-візуальному супроводі текстово-сміслової частини електронного підручника; програмово-контролююча складова оцінює взаємодію між комп'ютером і користувачем електронного підручника: така діалогова взаємодія є необхідною умовою ефективного застосування електронного підручника в навчальному процесі. Забезпечення такої можливості є принципово важливим з психолого-педагогічної точки зору, оскільки процес навчання за будь-яких умов має діалогічний характер, і практично реалізувати його може, в нашому випадку, лише електронний засіб навчання — електронний підручник. Методична складова komponує наведені вище складові в необхідному порядку, а також забезпечує послідовність подання та контролю текстово-сміслового складника.

Використання таких засобів свідчить, що вони повною мірою зумовлюють здійснення природничої підготовки учнів основної і старшої школи з урахуванням принципів: наочності навчання та виховання; взаємозв'язку конкретного й абстрактного; розвитку образного мислення та творчої уяви; активізації навчально-виховного процесу в цілому.

Електронний підручник уможливує проведення педагогічного контролю адекватним засобом електронного тестування, що допомагає перейти до створення систем адаптивного навчання. Використання на рівні оптимального поєднання паперового й електронного підручників забезпечує розвиток в учнів умінь самостійної пізнавальної діяльності за рахунок виконання ними програмової й варіативної системи пізнавальних завдань.

Як засіб навчання, електронні тести набувають властивості комунікативності, дозволяє використання різноманітних форм самостійної роботи. Електронні засоби контролю розроблено для виявлення рівня теоретичних знань відповідно до тем розділів курсу «Географія». Електронні тести можуть вноситися до спеціального електронного пакету контролю. Безумовно, упровадження тестувальних форм не гарантує одержання всіх необхідних контрольних характеристик. Зокрема, неможливо діагностувати вміння конкретизувати свою відповідь за допомогою прикладів, зв'язано й логічно доводити власну думку тощо. Тому застосування електронних тестів чи контрольних пакетів під час вивчення шкільного курсу «Географія» оптимально поєднується із традиційними засобами контролю: опитування, діагностування, тестування тощо.

Мета написання «Методики навчання географії материків і океанів» — допомогти вчителям оптимально організувати навчально-пізнавальну діяльність учнів 7-го класу на уроці географії. Зміст посібника відповідає Програмі з географії для загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженої Міністерством освіти і науки України, молоді та спорту.

У «Методиці навчання географії материків і океанів» коротко характеризується зміст і структура курсу географії материків і океанів, особливості процесу навчання; його навчально-методичне і матеріально-технічне забезпечення відповідно до основних змістовних ліній курсу: організаційної і наскрізної (історія географічного пізнання; картографічна); геокомпонентної (вивчення особливостей природних компонентів у межах кожного з материків); комплексної (ландшафти материків і зміст екологічної політики); соціокультурної (найважливіші риси населення й особливості його господарської діяльності, сучасної політичної карти материків); геоекологічної (узагальнений розділ курсу).

У процесі розроблення «Методики навчання географії материків і океанів» було враховано аспект *проектування та проведення уроків географії як основної форми організації навчально-виховного процесу у сучасній школі*. Зокрема, методичному посібнику характеризуються уроки різних типів, обґрунтовується їх структура, наводяться загальноприйняті вимоги до уроку географії у 7-му класі. Окрім того, в посібнику представлено орієнтовні плани-схеми та плани-конспекти уроків різних типів, користуючись якими вчитель матиме змогу удосконалити прийоми проектування уроків географії материків і океанів. На основі чинної шкільної програми з географії розроблено орієнтовне календарне планування навчального процесу, яке ґрунтується на виділенні тематичних блоків уроків.

Подано дидактичні матеріали на допомогу до поурочного спрямування (конкретні методичні рекомендації, графічні моделі, статистичні матеріали, плани характеристик природних та соціокультурних явищ і процесів, плани роботи зі змістом підручника географії й картами атласу, таблиці, зразки виконання рекомендованих методичних прийомів та організаційних форм навчання, фактичні відомості, зразки нетрадиційних форм навчання, зразки виконання завдань практичних робіт).

Методичні розробки ілюструються зразками планів-конспектів як тематичного блоку уроків, так і окремими уроками різних типів і форм, графічними навчальними моделями, які допоможуть урізноманітнити навчально-пізнавальну діяльність учнів 7-го класу при вивченні географії відповідно до етапів навчально-пізнавальної діяльності: *сприйняття* (виявлення наявних уявлень та асоціацій з об'єктами вивчення, створення образного ряду, залучення фантазії, залучення немовних засобів (образотворчих, схематичних) для представлення об'єктів); *осмислення* (розуміння навчальної інформації, розуміння значення, тлумачення, пошук прихованого значення, класифікаційна діяльність, визначення категорій об'єктів вивчення, встановлення їхніх зв'язків з іншими об'єктами); *інтеріоризація* (способи використання набутих попередньо знань у новому контексті, передбачення висновків, пошук закономірностей); *застосування* (використання набутих знань за зразком та різними способами, вироблення умінь та навичок, самостійна частково-пошукова і творча діяльність); *аналіз і синтез* (зіставлення, проведення аналогій, поділ на частини за різними принципами, ідентифікація компонентів цілого, об'єднання знань з різних галузей і тем); *оцінка діяльності* (оцінювання висновків, теоретичної вагомості та практичної користі нових знань, умінь та навичок, доведення і спростування, виявлення хибних способів діяльності, коригування результатів навчально-пізнавальної діяльності).

Навчально-пізнавальні завдання *проблемного характеру* передбачають використання на уроках географії таких методів:

- *абстракції* (формування образів шляхом віднесення й доповнення, що виявляється в ускладненні, доповненні образу дійсності; узагальнення надає можливість охопити класи задач певного типу, наприклад геометричні фігури, що описують реальні об'єкти; графічні зображення як різновид абстракції дозволяє виявити закономірності перебігу різнорідних процесів);

- *аналогії* (ефективний під час опису об'єктів пізнання при засвоєнні природничо-наукових знань, з'ясування співвідношення характеристик різнорідних природничо-наукових об'єктів; може бути ефективною при прогнозуванні, висуненні навчальних гіпотез);

- *класифікації* (ефективний як спосіб уявлення змісту предметних знань у природничих науках шляхом упорядкування, систематизації матеріалу на певній спільній основі; режим використання: висунення методу у якості стратегії розв'язання задачі; визначення основ для класифікації; віднайдення найбільш виразної і зручної графічної форми представлення досліджуваного змісту; значення методу важко переоцінити під час роботи зі значною кількістю узагальнюваних об'єктів);

- *моделювання* (забезпечує образну опору при узагальню вальному орієнтуванні у виучуваній предметній області; конституюються на відтворенні відношень і властивостей модельованого об'єкта за допомогою певних законів (формул); зображення становить ідеалізовану картину явища, заданого сюжетом задачі);

- *індукції/дедукції* (перший різновид є одним із різновидів узагальнення, функція якого пов'язана із прогнозуванням результатів спостереження й експерименту; індуктивні узагальнення розглядаються почасти як дослідні істини та емпірійні закони; другий різновид передбачає перехід від загального до конкретного, систему міркувань, у яких, відштовхуючись від деяких тверджень (істин), можна дійти певного умовиводу; ефективним є при розв'язанні різносюжетних задач вивченню підлягає логічний ланцюжок дедуктивних умовиводів — обґрунтованість висновків і злагодженість логічних операцій з правилами й законами конкретно-предметної області) — становлять дієвий інструмент управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів під час вивчення географії шляхом аналізу й розв'язання навчальних задач .

Підсумовуючи, наголосимо на необхідності подальшого осмислення такого досвіду і його розвиток. Досвід розроблення навчально-методичних комплектів зі шкільного курсу географії є основою підвищення якості природничої підготовки учнів у системі середньої освіти.

Перспективність розробленого НМК визначаємо низкою проміжних результатів: 1) розроблений НМК є визначальним базисом для подальшого розроблення концепції підручників (паперових й електронних) географії нового покоління в системі природничої освіти учнів з метою розв'язання педагогічних питань, пов'язаних із розвитком і формуванням знань у природничій освіті; 2) дозволяє в подальшому ефективно розроблення електронного консультанта з географії (використання мультимедійних можливостей комп'ютера); 3) забезпечує наступність подання навчальної інформації зі шкільного курсу географії в навчальному процесі в межах основної та старшої школи у формуванні предметних компетентностей учнів; 4) максимально узгоджується із сформульованими в державному стандарті і програмі з географії освітніми цілями й завданнями середньої географічної освіти і має бути пріоритетним у навчально-методичній і науковій діяльності не лише педагогів-географів, але і спеціалістів з інших (суміжних) галузей знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Географія: підручник для 7 класу / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, В. М. Самойленко. — К. : ДНВП «Картографія», 2011. — 320 с.

2. Географія. Економіка: програми для загальноосвітніх навчальних закладів. — К. – Ірпінь, 2006. — 90 с.

3. Методика навчання географії: навч. програма дисципліни циклу профес. та практич. підготовки / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. М. Булава, Л. П. Вішнікіна. — К., 2009. — 32 с.

4. Самойленко В. М. Статистичні та стохастичні математичні методи в географії: метод. посіб. (електронний підручник) / В. М. Самойленко, О. М. Топузов. — К., 2009.

5. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: моногр. / О. М. Топузов. — К. : Фенікс, 2007. — 304 с.

6. Топузов О. М. Методика навчання географії материків і океанів: навч.-метод. посіб. для вчителів геогр. та студ. пед. вищих навч. закладів / О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова. — К. : ДНВП «Картографія», 2011. — 128 с.

**Топузов О. М.,
Сосса Р. И.**

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКТ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ШКОЛЬНОГО КУРСА ГЕОГРАФИИ

В статье характеризуется учебно-методический комплект для изучения школьного курса географии, раскрыты особенности планирования, разработки и организации учебно-познавательной деятельности учеников во время изучения географии с использованием УМК.

***Ключевые слова:** учебно-методический комплект, школьный курс географии, ученики основной и старшей школы.*

**Topuzov O. M.,
Sossa R I**

TEACHING KITS STUDY SCHOOL GEOGRAPHY COURSE

In article harakteryzuetsya teaching and methodical kit izucheniiia shkolny course geography, features planning, development and organization teaching and poznavatelnoy activities uchenykov during a geography izucheniiia s using CMD.

***Key words:** teaching and methodical kit, school geography course, disciples community and senior school.*